

Bezdůvodně urážlivý projev dotýkající se náboženského cítění věřících a zvolený způsob komunikace

Mgr. LUCIE JUREČKOVÁ

doktorand Právnické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci,
exekutorský koncipient soudního exekutora Mgr. Ing. Moniky Michlové

DOI: <https://doi.org/10.24132/ZCU.NADEJE.2022.175-182>

Klíčová slova:

svoboda projevu, svoboda umělecké tvorby, Otto-Preminger-Institut proti Rakousku, Das Liebes konzil, bezdůvodně urážlivý projev, zesměšnění a kritika katolicismu, karikatura

Úvod

Rozhodnutí ESLP týkající se přípustnosti omezení projevů dotýkajících se náboženského cítění věřících se často vyznačují rezignací soudu na komplexní zohlednění konkrétních okolností případu. K tomuto nešťastnému přístupu dochází i přesto, že ESLP konzistentně ve svých rozhodnutích odkazuje na potřebu vnitrostátních orgánů zásahy do svobody projevu podložit dostatečnými a relevantními důvody,¹ i na svou nepominutelnou úlohu zhodnotit, zda přijatá vnitrostátní opatření odpovídala naléhavé společenské potřebě, a zda byla přiměřená sledovanému legitimnímu cíli.² Příkladem takovéhoho flagrantního

¹ Rozsudek senátu ESLP ze dne 13. 9. 2005, *I.A. proti Turecku*, č. 42571/98, bod 31, rozsudek senátu ESLP ze dne 25. 10. 2018, *E.S. proti Rakousku*, č. 38450/12, bod 57, rozsudek senátu ESLP ze dne 15. 9. 2022, *Rabczewska proti Polsku*, č. 8257/13, bod 64.

² Rozsudek senátu ESLP ze dne 20. 9. 1994, *Otto-Preminger-Institut proti Rakousku*, č. 13470/87, bod 49, rozsudek senátu ESLP ze dne 13. 9. 2005, *I.A. proti Turecku*, č. 42571/98, bod 26.

nezhlednění všech relevantních faktorů je rozhodnutí Otto-Preminger-Institutu proti Rakousku, kterému se tento příspěvek bude věnovat.

V případě Otto-Preminger-Institutu proti Rakousku šlo o filmové zpracování satirické tragédie Oskara Panizzy, jejímž předmětem bylo „božské“ odsouzení lidstva za nemorálnost prostřednictvím rozšíření syfilidy mezi zástupce světské i církevní moci, jakož i mezi obyčejný lid.³ Nelichotivým způsobem zde byli zobrazeni bůh otec, Panna Marie a Ježíš Kristus.⁴ Film se měl promítat v Tyrolsku v uměleckém kině zaměřeném na progresivní kulturu, a to za vstupné a s věkovým omezením.⁵ Vzhledem k tomu, že většina obyvatel tohoto regionu byla katolického vyznání, cítilo Rakousko potřebu zajistit náboženský mír.⁶ Z tohoto důvodu přistoupilo k zabavení a propadnutí díla.⁷ ESLP poměrem hlasů 6:3 shledal, že takovéto omezení svobody projevu nepředstavovalo porušení čl. 10 EÚLP.

Jedním z kritérií, které ESLP při posuzování tohoto případu nezohlednil, byl zvolený způsob komunikace a jeho význam pro danou kauzu. V tomto příspěvku se proto pokusím nastínit, proč by kritérium způsobu komunikace s adresátem projevu dotýkajícího se náboženského cítění věřících nemělo být ESLP opomíjeno. V úvodu tohoto příspěvku přiblížím případ Otto-Preminger-Institutu proti Rakousku, zásady, které ESLP při přezkumu, zda Rakousko neporušilo své závazky vyplývající z EÚLP, v tomto případě aplikoval, i okolnosti, které navzdory tomu, že byly pro rozhodnutí ESLP zcela zásadní, zůstaly bez povšimnutí. V druhé části příspěvku se pak zaměřím na to, proč je potřeba zvolenému způsobu komunikace přikládat dostatečnou pozornost.

Otto-Preminger-Institut proti Rakousku – fakta, okolnosti a zásady aplikované ESLP

ESLP při posuzování projevů dotýkajících se náboženského cítění věřících trvá na tom, že projev, má-li požívat ochrany čl. 10 EÚLP, nesmí představovat

³ Rozsudek senátu ESLP ze dne 20. 9. 1994, *Otto-Preminger-Institut proti Rakousku*, č. 13470/87, bod 21, 22.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, bod 53.

⁶ *Ibidem*, bod 52, 56.

⁷ *Ibidem*, bod 52, 56–57.

„zlomyslné porušení ducha tolerance“⁸, tj. nesmí být bezdůvodně urážlivý.⁹ Takovéto projevy dle ESLP „nepřispívají k žádné formě veřejné debaty schopné podpořit pokrok v lidských záležitostech“¹⁰ a nejsou tedy způsobilé představovat „pouhé“ popírání náboženského přesvědčení věřících, resp. „pouhé“ propagování smýšlení vůči tomuto náboženskému přesvědčení nepřátelské.¹¹ V duchu tohoto přístupu ESLP trvá na tom, že je třeba se, jak je to jen možné, vyhnout projevům spočívajícím v urážlivých, nepatřičných a rouhavých útocích na věci, předměty a postavy považované věřícími za posvátné,¹² např. vyhnout se provokativnímu zobrazení zmíněných objektů úcty věřících.¹³

Při posuzování projevu dotýkajícího se náboženského citění věřících v kauze Otto-Preminger-Institut proti Rakousku ESLP neshledal, že by zabavení a propadnutí díla představovalo porušení čl. 10 EÚLP. Svůj závěr opřel především o doktrínu prostoru pro uvážení. Šíří aplikace tohoto konceptu učinil závislou na absenci společného postoje smluvních států EÚLP k otázce náboženství.¹⁴ V rakouském případě tak nemohl pominout skutečnost, že naprostá většina obyvatel regionu, v němž k posuzovanému projevu došlo, byla římskokatolického vyznání.¹⁵ Dle ESLP se tak rakouské soudy snažily zabavením a propadnutím díla pouze zajistit mírové soužití obyvatel regionu.¹⁶

ESLP bez jakéhokoli zkoumání účelnosti použitého způsobu komunikace dospěl k závěru, že zesměšnění boha Otce, Panny Marie a Ježíše Krista, bylo bezdůvodně urážlivé. Skutečnost, že šlo o umělecké dílo, jehož cílem bylo

⁸ Rozsudek senátu ESLP ze dne 20. 9. 1994, *Otto-Preminger-Institut proti Rakousku*, č. 13470/87, bod 47, rozsudek senátu ESLP ze dne 25. 10. 2018, *E.S. proti Rakousku*, č. 38450/12, bod 53, rozsudek senátu ESLP ze dne 10. 7. 2003, *Murphy proti Irsku*, č. 44179/98, bod 50.

⁹ Rozsudek senátu ESLP ze dne 20. 9. 1994, *Otto-Preminger-Institut proti Rakousku*, č. 13470/87, bod 49, rozsudek senátu ESLP ze dne 25. 10. 2018, *E.S. proti Rakousku*, č. 38450/12, bod 43.

¹⁰ Rozsudek senátu ESLP ze dne 20. 9. 1994, *Otto-Preminger-Institut proti Rakousku*, č. 13470/87, bod 49.

¹¹ Rozsudek senátu ESLP ze dne 13. 9. 2005, *I.A. proti Turecku*, č. 42571/98, bod 28, rozsudek senátu ESLP ze dne 20. 9. 1994, *Otto-Preminger-Institut proti Rakousku*, č. 13470/87, bod 47, rozsudek senátu ESLP ze dne 15. 9. 2022, *Rabczewska proti Polsku*, č. 8257/13, bod 51.

¹² Rozsudek senátu ESLP ze dne 25. 10. 2018, *E.S. proti Rakousku*, č. 38450/12, bod 43, rozsudek senátu ESLP ze dne 15. 9. 2022, *Rabczewska proti Polsku*, č. 8257/13, bod 47, 51, rozsudek senátu ESLP ze dne 20. 9. 1994, *Otto-Preminger-Institut proti Rakousku*, č. 13470/87, bod 47.

¹³ Rozsudek senátu ESLP ze dne 25. 10. 2018, *E.S. proti Rakousku*, č. 38450/12, bod 53, rozsudek senátu ESLP ze dne 15. 9. 2022, *Rabczewska proti Polsku*, č. 8257/13, bod 51.

¹⁴ Rozsudek senátu ESLP ze dne 20. 9. 1994, *Otto-Preminger-Institut proti Rakousku*, č. 13470/87, bod 50.

¹⁵ *Ibidem*, bod 56.

¹⁶ *Ibidem*.

zesměšnit a ostře zkritizovat katolicismus, tak ESLP zohlednil pouze jen jako negativní okolnost, která vedla k omezení svobody projevu v zájmu ochrany náboženského citění věřících. Rovina zesměšnění a kritiky katolicismu, která měla být vzata v úvahu, přitom byla patrná nejen z filmového zpracování, ale i ze samotné předlohy díla.

Ve filmovém zpracování bylo zesměšnění katolicismu patrné v zobrazení boha otce jako starého nemohoucího člověka, v jeho přátelském vztahu s ďáblem, v intimní vztahu Panny Marie s ďáblem i v neúspěchu a v nezdravé fixaci Ježíše Krista na svou matku.¹⁷ V tomto směru se film příliš neodchýlil od původního Panizzioho díla *Das Liebeskonzil*.¹⁸ Byť kritika katolicismu nemusí být ve filmovém pojetí pro každého na první pohled zcela zřejmá, nelze odhlédnout od původního díla, ke kterému se jeho zpracování v propagačních materiálech k filmu hlásilo, a kde bylo možné kritiku katolické církve zcela jednoznačně nalézt.

V předloze filmu vystupuje bůh otec, Panna Marie a Ježíš Kristus jako boží soud, který dospěl k názoru, že je potřeba potrestat prostý lid, vč. zástupců světské i církevní moci za jejich nemorálnost.¹⁹ Při vymyšlení trestu i při jeho realizaci božské rodince výrazně asistoval sám ďábel.²⁰ Nástrojem k potrestání se dle rozhodnutí božského soudu stala syfilida.²¹ Nemoc šířící se pohlavním stykem. Děj díla byl zasazen do roku 1495,²² kdy se tato choroba poprvé vyskytuje v evropských zemích.²³ Navzdory omezenému způsobu transmise se syfilida nevyhnula ani představitelům katolické církve.²⁴ Raimond-Waarts a Santing v této souvislosti upozorňují na nárůst zřizování tzv. terapeutických koupelen pro církevní představitele.²⁵ Lze se tedy domnívat, že se v případě náklady syfili-

¹⁷ Rozsudek senátu ESLP ze dne 20. 9. 1994, *Otto-Preminger-Institut proti Rakousku*, č. 13470/87, bod 22.

¹⁸ *Ibidem*, bod 21.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

²² PANIZZA, O. *Das Liebeskonzil. Eine Himmels – Tragödie in fünf Aufzügen*. 8. 12. 2013 [cit. 2022-10-25]. Dostupné z: <https://www.gutenberg.org/files/44386/44386-h/44386-h.htm>.

²³ CHOI, CH. Q. *Case Closed? Columbus Introduced Syphilis to Europe*. In: *ScientificAmerican* [online]. 27. 12. 2011 [cit. 2022-10-25]. Dostupné z: <https://www.scientificamerican.com/article/case-closed-columbus/>.

²⁴ Raimond-Waarts a Santing zmiňují například kardinála Giulianadella Rovera nebo kardinála Cesare Borgia, viz RAIMOND-WAARTS, L.L., SANTING, C. *Sex: a Cardinal's Sin. Punished by Syphilis in Renaissance Rome*. *Leidschrift: Historischtijdschrift*. 2010, Vol. 25, No.3, s. 175-176.

²⁵ RAIMOND-WAARTS, L. L., SANTING, C. *Sex: a Cardinal's Sin. Punished by Syphilis in Renaissance Rome*, s. 170-171.

dou u zástupců katolické církve nejednalo o ojedinělá a zřídka kdy se vyskytující selhání jednotlivců.

Jako důležitý se jeví i samotný rok 1495, kdy se má dílo odehrávat.²⁶ V této době byl papežem Alexandr VI.,²⁷ jehož politické schopnosti velebil ve svém dílu Vladař i Niccolò Machiavelli.²⁸ Machiavelli zejména poukazoval na jeho umění využití finančních prostředků a moci, což přispělo k nárůstu vlivu katolické církve.²⁹ Kontroverznost a absence „svatosti“ a duchovního zaměření papeže Alexandra VI. nad to spočívala i v jeho nepřítomné sexuální zdrženlivosti³⁰ a ve snaze o umocnění vlivu vlastního rodu.³¹

Máme-li dospět k závěru, zda zvolený způsob komunikace s adresáty díla v případě Otto-Preminger-Institutu proti Rakousku nemusel být bezúčelný, nelze odhlédnout ani od osoby autora předlohy. Bez ohledu na znalost další tvorby Oskara Panizy se v kontextu posuzování projevu dotýkajícího se náboženského citění věřících jeví podstatné, že Panizza byl za publikování díla *Das Liebeskonzil* odsouzen k trestu odnětí svobody³² v délce jednoho roku.³³

Proč přikládat zvolenému způsobu komunikace dostatečnou pozornost

V kauze Otto-Preminger-Institutu proti Rakousku navzdory výše uvedenému ESLP posvětil bez komplexního posouzení všech okolností případu názor vnitrostátních soudů, že filmové zpracování satirické tragédie Oskara Panizy bylo pouhým uměleckým dílem, a to bez jakékoli způsobilosti být vnímáno jako součást veřejné diskuse. Mezi okolnostmi, které ESLP v tomto rozhodnutí zcela

²⁶ PANIZZA, O. *Das Liebeskonzil. Eine Himmels-Tragödie in fünf Aufzügen*. 8. 12. 2013 [cit. 2022-10-25]. Dostupné z: <https://www.gutenberg.org/files/44386/44386-h/44386-h.htm>.

²⁷ BARTLETT, K. R. – BARTLETT, G. C. *The Renaissance in Italy: A History*. Indianapolis: Hackett Publishing Company, Inc., 2019, s. 281.

²⁸ MACHIAVELLI, N. *Vladař*. Praha: Městská knihovna v Praze, 2018, s. 49.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ ROMANIELLO, M. P. – LIPP, CH. (eds). *Contested Spaces of Nobility in Early Modern Europe*. Londýn: Routledge, 2016, s. 78.

³¹ BARTLETT, K.R. – BARTLETT, G. C. *The Renaissance in Italy: A History*, s. 281.

³² Rozsudek senátu ESLP ze dne 20. 9. 1994, *Otto-Preminger-Institut proti Rakousku*, č. 13470/87, bod 20.

³³ LIEB, C. Freedom of Satire? Oskar Panizza's Play *Das Liebeskonzil* in a Series of Trials in Germany and Austria. In: GRÜTTEMEIER, R. (ed.). *Literary Trials: Exceptio Artis and Theories of Literature in Court*. London, New York: Bloomsbury Academic, 2016, s. 107.

pominul, byla otázka role a významu náboženství ve společnosti. Pro jeho rozhodnutí bylo v této souvislosti významné pouze to, že ve svém náboženském citění mohla být dotčena většina obyvatel Tyrolska.³⁴ Tato skutečnost má ale i druhou stránku, kterou nelze přehlédnout, a na niž upozorňoval například Flemming Rose, editor *Jyllands Posten* ve své obhajobě kontroverzních dánských karikatur. Ke zveřejnění karikatur proroka Mohameda nepřistoupil proto, aby se dopustil útoku na postavu považovanou muslimy za posvátnou, ani aby přispěl k ospravedlnění nenávisťi a náboženské intolerance vůči muslimům, ale proto, aby se pokusil vyburcovat lid z letargie, do níž upadl.³⁵ Letargie v tomto případě spočívala v pasivním odevzdání svobody projevu do rukou islámských fundamentalistů.³⁶

Případ Otto-Preminger-Institut proti Rakousku, resp. filmové zpracování Panizzioho díla, můžeme obdobně jako kauzu dánských karikatur považovat za prostředek k probuzení společnosti. Tím spíše, vezmeme-li v úvahu, že většina obyvatel Tyrolska, tj. regionu, kde mělo ke zmíněnému projevu necitlivému vůči náboženskému vyznání věřících dojít, byla katolického vyznání.³⁷ V této kauze tak bylo možné nalézt varování před potenciálním pokrytectvím ruku v ruce jdoucím s možným zneužitím moci ze strany církevních představitelů, resp. výzvu k tomu, abychom pod rouškou víry nerezignovali na lidský rozum. Na tom nic nemění ani skutečnost, že nelze s jistotou tvrdit, že přesně toto bylo záměrem tvůrčího týmu filmu „Zasedání nebeské rady“.

Urážlivý, nepatřičný a rouhavý projev byl nad to v kauze Otto-Preminger-Institut proti Rakousku navázán na použití karikatury. Karikatura představuje způsob, jak zesměšnit anebo zkritizovat určitý jev prostřednictvím zaměření se na jeho podstatné znaky.³⁸ Jak uvádí Johnson „*kontroverze je karikaturistova berla života; hladoví v dobách ,bratrské lásky*“.³⁹ Karikatura tak již ze své podstaty bude vždy představovat způsob komunikace, jenž může být vnímán těmi,

³⁴ Rozsudek senátu ESLP ze dne 20. 9. 1994, *Otto-Preminger-Institut proti Rakousku*, č. 13470/87, bod 56.

³⁵ Viz ROSE, F. Why I Published Those Cartoons. In: *Washington Post* [online]. 19. 2. 2006 [cit. 2022-09-29]. Dostupné z: <https://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/02/17/AR2006021702499.html>.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Pro ESLP byl tento aspekt také významný, ale jak bylo nastíněno v úvodu předchozí kapitoly, zcela jiným způsobem.

³⁸ Viz *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost: S Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky*. Praha: Academia, 2006, s. 129.

³⁹ JOHNSON, I. S. Cartoons. *The Public Opinion Quarterly*. 1937, Vol. 1, No. 3, s. 35.

vůči komu je namířen, jako urážlivý, nepatřičný anebo v kontextu náboženství dokonce jako rouhavý. Post se domnívá, že ESLP při konstatování, že bezdůvodně urážlivé projevy nepřispívají k veřejné debatě schopné přinést pokrok v lidských záležitostech, mohl mít na mysli právě především způsob, jakým byl útok na náboženské citění věřících realizován.⁴⁰ Tedy de facto použití karikatury, resp. satiry. Pro takovýto závěr nejsou nicméně v kontextu pozdější judikatury ESLP dostatečně jednoznačné indicie. Přesto nelze přehlédnout, že ESLP aplikované zásady mohou takovéto závažné porušení svobody projevu posvětit.

O potenciálně závažném porušení svobody projevu je nezbytné hovořit z jednoho zásadního důvodu. Pokud připustíme, že projev, má-li představovat kritické popírání náboženského přesvědčení věřících anebo propagování smýšlení nepřátelského vůči tomuto náboženskému přesvědčení, nesmí představovat urážlivý, nepatřičný nebo rouhavý útok na věci, předměty a postavy považované věřícími za posvátné, ochudíme takovýto projev o kus jeho podstaty. A to o jeho způsobilost vzbudit zájem mezi jeho eventuálními adresáty. Jak upozorňuje Noorlander, závažnost případných negativních dopadů karikatury je přímo úměrná závažnosti karikované události.⁴¹ Kromě toho, použití karikatury mimo jiné i jako součásti uměleckého díla, může představovat způsob, jak se efektivně vypořádat s událostmi, na které ostatní jazykové prostředky a způsoby komunikace vyznačující se absencí šíravosti nestačí.

V kontextu karikatury nelze přehlédnout ani skutečnost, že použití takovéhoto prostředku komunikace znamená použití jazyka pro většinu lidí jednoduchého a srozumitelného. Jak připomíná Kemnitz, z historického hlediska představovaly karikatury způsob, jak seznámit s myšlenkami v nich obsaženými i negramotnou část veřejnosti.⁴² Byť lze předpokládat, že dnes vyspělé smluvní státy EÚLP nedostatkem gramotnosti svých obyvatel netrpí, přesto vlastnost snadného dosažení adresátů karikaturám zůstala.

⁴⁰ POST, R. Religion and Freedom of Speech: Portraits of Muhammad. *Constellations*. 2007, Vol. 14, No. 1, s. 80.

⁴¹ NOORLANDER, P. In Fear of Cartoons. *European Human Rights Law Review*. 2015, No. 2, s. 115.

⁴² KEMNITZ, T. M. The Cartoon as a Historical Source. *The Journal of Interdisciplinary History*. 1973, Vol. 4, No. 1, s. 84.

Závěr

Cílem tohoto příspěvku bylo zamyslet se nad tím, jak významný může být pro celkové posouzení projevu dotýkajícího se náboženského citění věřících zvolený způsob komunikace s adresáty projevu. Označuje-li ESLP projev v případě Otto-Preminger-Institut proti Rakousku bez jakéhokoli bližšího posouzení jako bezdůvodně urážlivý, zcela opomíjí podstatu a význam zvoleného zvláštního způsobu komunikace. V tomto případě použití karikatury a satiry. Pokud bychom se domnívali, že tak ESLP činí záměrně, jednalo by se o závažný zásah do svobody projevu s negativními důsledky pro demokracii. Jakékoli upřednostnění ochrany náboženského citění věřících před ochranou svobody projevu musí být podloženo dostatečnými a relevantními důvody. Pouhé použití jazyka, jenž může být vnímán jako zlomyslné porušení ducha tolerance, nepředstavuje kritérium způsobilé vést k omezení svobody garantované čl. 10 EÚLP.

Abstract

Gratuitously offensive statements hurting the religious feelings of believers and the chosen method of communication

In the context of the Otto-Preminger-Institut v. Austria case, the paper describes the importance of the chosen method of communication with the addressees of the speech when assessing statements hurting the religious feelings of believers. In particular, it points to the need to prioritize the protection of the religious feelings of believers over the protection of freedom of expression only if there are sufficient and relevant reasons for this. The mere use of language that can be perceived as a malicious violation of the spirit of tolerance is not a criterion capable of leading to a restriction of the freedom guaranteed by Article 10 of the ECHR. Otherwise, there could be serious interference with freedom of expression with negative consequences for democracy.